

55

Třicátá léta

Moto: "... cílem je vytěsniti intuitivní práci na nejmenší dosažitelnou míru, vyloučiti tak ekonomické a sociální omyly, posunouti architekturu na vědeckou basi."

K. Janů - J. Štursa - J. Voženílek^{1/}

"Kdesi v záhybech zdánlivě vadných vlastností je skryto mnoho přesné touhy po tom, co je člověku nezbytné a mnoho přesných potřeb, které nějaký směr nebo nějaká tendence zapomněla zahrnout do svého programu. Těm potřebám je nutno stále naslouchat, i když se někdy zdají být nepřijatelné pro zatvrzelého sektáře nebo nechebného doktrináře."

K. Honzík^{2/}

Konec dvacátých a začátek třicátých let byl obdobím velké radikalizace v řadách československých architektů; není pochyb o tom, že právě světová hospodářská krize, tvrdě postihující zejména tuto profesi, zde sehrála důležitou úlohu. Na začátku zvýšené aktivity architektů stálo založení organizace LEVÁ FRONTA /1929/, soustřeďující revoluční síly inteligence a studentstva. V rámci této organizace vznikla i architektonická sekce, v níž se sešli mnozí významní architekti tohoto období. V roce 1930 byla u příležitosti soutěží pražské obce a Ústřední sociální

pojišťovny na domy s nejmenšími byty vypsána v časopise TVORBY anketa o bytové otázce, kterou její účastníci zkoumali z marxistického hlediska. Jako odpovědi na tuto anketu byly vytvářeny projekty kolektivizovaného bydlení od J. Gillara a J. Špalka a tzv. KOLDOMY od J. Havlíčka a K. Honzíka.

Tito architekti, všichni členové architektonické sekce Levé fronty, byli zároveň členy Československé skupiny Mezinárodních kongresů moderní architektury /CIAM/, ustavené těsně po druhém kongresu CIAM ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1929. Tento kongres se zabýval otázkou malého bytu a jeho výsledkem byl sborník DIE WOHNUNG FÜR DAS EXISTENZMINIMUM s půdorysy malých bytů v rodinných, nájemných a hotelových domech. Na třetím kongresu CIAM v Bruselu v roce 1930 byly předloženy projekty kolektivních domů od Československé skupiny. Tato skupina, zaujímající místo na levém křídle, zde prostřednictvím Karla Teiga navrhla, aby byl byt pro existenční minimum řešen výhradně formou kolektivního domu jako "specifického obytného útvaru proletářského".^{3/}

Československá skupina CIAM vypracovala rovněž návrh kolektivního domu, tzv. L-projekt, který sama považovala za svého druhu manifest kolektivního bydlení. Tento projekt, jak se pravilo v komentáři^{4/} nebyl zamýšlen jako realizovatelný v současných společenských podmínkách, ale jako demonstrační práce představující novou formu proletářského bydlení. Kolektivní bydlení zde spočívalo na těchto principech:

- Kolektivizace a centralizace hospodářských a společenských funkcí;
- redukce bydlení na jednu buňku pro dospělého jedince;

- osvobození pracujících ženy od domácnosti a výchovy dětí;
- zvýšení bytové úrovně a kultury lidových vrstev;
- podporování lidovýchovy, tělesné kultury a družného života;
- sespolečenštělá a odborně řízená výchova dětí;
- stálá lékařská kontrola;
- reorganizace městského celku;
- izolování jedincova soukromí v jediné normalizované obytné buňce.^{5/}

L-projekt zároveň dobře ilustroval pojem nejmenšího bytu, v jakém jej užíval a razil Karel Teige. Tento pojem v Teigově koncepci znamenal redukovaný byt, oproštěný ode všech vydělitelných činností jako vaření, jídlo, koupání, praní a sušení prádla, včetně výchovy dětí. Vyloučeno bylo rovněž soužití dvou osob v jednom bytovém elementu, takže bytovou buňku bylo možno zmenšit na minimální obytnou plochu. Nejmenší byt byl v této koncepci těsně spjat s představou kolektivního bydlení a byl její neoddělitelnou součástí.

Nejrůznější aspekty problematiky nejmenšího bytu a kolektivního bydlení byly v roce 1932 velmi podrobně zpracovány v knize K. Teiga NEJMENŠÍ BYT.^{6/} Kniha představuje v podstatě sumaci poznatků druhého a třetího mezinárodního kongresu moderní architektury /CIAM/ z let 1929 a 1930.

Problematika kolektivního bydlení byla ale pouze částí aktivity architektonické sekce Levé fronty. Její sociálně-kritická činnost, jež sehrála ve 30. letech tak významnou roli, se konkrétně projevila uspořádáním Výstavy proletářského bydlení /1931/. Úkolem této výstavy bylo na fotografické a statistické dokumentaci ukázat bytové poměry vrstev postižených nezaměstnaností. Expozice byla ale na zásah policie asi po dvou dnech uzavřena.

Velkou akcí Levé fronty byl Sjezd levých architektů v roce 1932. Přednesené projevy, rezoluce a výzva socialistů byly publikovány ve sborníku ZA SOCIALISTICKOU ARCHITEKTURU,^{7/} v němž se pravilo: "S větší nebo menší určitostí objevuje se architektům jediné východisko: odstranění vlastních příčin celkové hospodářské krize v podobě anarchického kapitalistického hospodářství, přiklonění se k socialismu". V otázce řešení bytového problému převládala na Sjezdu Engelsova myšlenka, že bytová nouze proletariátu je odstranitelná pouze s kapitalismem.

Pohled na bytovou krizi z marxistického hlediska charakterizoval i pozoruhodnou brněnskou výstavu z roku 1933; Jiří Kroha vypracoval v letech 1930-1932 se svými posluchači na brněnské technice tzv. Sociologický fragment bydlení, který byl v roce 1933 u příležitosti Výstavy stavebnictví a bydlení vystaven. Byla to serie panelů, na nichž formou fotomontáže s texty byla zpracována analýza bytové otázky a různých bytových forem v souvislosti s třídní společenskou strukturou jednotlivých vrstev. Kroha zavedl na technice sociologii architektury jako novou disciplínu a Sociologický fragment bydlení byl zpracováním výsledku vědeckých rozborů v rámci tohoto předmětu.

Jiří Kroha publikoval v roce 1933 rovněž svou stať VĚDA O BYDLENÍ,^{8/} v níž po úvodním osvětlení problému bydlení a jeho hospodářských souvislostí probíral postupně bydlení z hlediska biologie, sociologie, psychologie, ekonomie, technologie, techniky a organizace a nakonec formuloval předmět vědy o bydlení.

Úsilí o vědecký přístup k problémům bydlení a architektury charakterizoval rovněž skupinu mladých pražských

architektů Karla Janů, Jiřího Štursu a Jiřího Voženíka, kteří v rámci architektonické sekce Levé fronty vytvořili tzv. Pracovní a architektonickou skupinu /PAS/. Tito architekti se zabývali především myšlenkou industrializace stavebnictví, v níž spatřovali první předpoklad možnosti zvědečtění architektury a zavedení plánovaného hospodářství v bytové výstavbě. Proti individuální tvorbě propagovali vytvoření kolektivních projekčních atelierů, vybavených všemi potřebnými pomocnými silami.

V roce 1932 se členové PAS zúčastnili Sjezdu levých architektů společným referátem VĚDECKÉ METODY ARCHITEKTONICKÉ PRÁCE. Nově ustavený Socialistický svaz architektů, k jehož založení dal Sjezd podnět, vydal v roce 1933 jejich publikaci ARCHITEKTURA A SPOLEČNOST;^{9/} byl to referát proslovený na plenární schůzi Svazu u příležitosti 50. výročí smrti Karla Marxe. I zde se pravilo zcela explicitně: "Východiskem z dnešní krise architektury je jediné přeměna architektury v dialekticko-materialistickou vědu, východiskem z krise stavební je toliko nahrazení kapitalistické reakce a anarchie řádem socialismu."

Janů, Štursa a Voženílek publikovali v roce 1935 studii K OTÁZCE BYDLNÍ A BYTOVÉHO STAVEBNICTVÍ,^{10/} v níž z marxistických pozic nesmlouvavě a pronikavě analyzují bytový problém. Podobně jako v předchozí publikaci i zde považují budoucí socialistickou společnost a její vědecké plánování za jediné východisko ze současné krize: "Jako se dostane bytové otázce rozřešení odstraněním třídního bydlení v plánovitém hospodářství socialistické společnosti, tak teprve socialismus může vytvořit přesný nástroj k vybavování příslušné stavební organizace

v podobě vědeckého plánování".

Za budoucí formu proletářského a vůbec všeho příštího bydlení považují, stejně jako členové Československé skupiny CIAM, bydlení kolektivní; tato progresivní forma bydlení podle autorů odpovídá proletářskému životnímu stylu, charakterizovanému rozpadem rodiny: "Růst kapitalismu ... uvolnil dělníka od půdy, oddělil práci od bydlení, vřadil ženu do výroby, rozložil proletářskou rodinu, a tak vytvořil strukturální předpoklady pro kolektivní bydlení". Tato forma ale nemůže být v kapitalistické společnosti uskutečněna, neboť řádově patří k vyššímu stupni společenského vývoje, socialismu: "Ve vývoji bydlení objevuje se fakt, že proletářský životní styl je avantgardním ukazatelem vývojové linie, jeho uskutečnění však přerůstá rámec možností kapitalismu. Je tedy proletariát odsouzen v kapitalismu žít v neustálém rozporu vlastních bytových potřeb a nevhodného prostředí. Formy proletářského života, jež jsou novou etapou vývoje společnosti, odehrávají se dnes v bytě, který je znemožňuje".

Rodinné bydlení je v této koncepci podstatně neslučitelné s novým společenským řádem: "V koncepci imperialistického a maloburžoasního bytu hraje neustále důležitou roli ideál domova, jako hráz proti rozkladu rodiny. Forma rodinného soužití brání plnému propuknutí všech hlubokých sociologických proměn, jež se v rodině odehrály od začátků kapitalismu. Pro buržoasii je nezbytným pokrytectvím, a záměrně uplatňována pro bydlení proletariátu, se stává prvořadým reakčním nástrojem /kolonie dělnických rodinných domků na rozdíl od kolektivního bydlení/. /.../ ...

třídní rodinný dům, jehož hlavním znakem a předpokladem je užívání kapitalistické nadhodnoty, se pak stává jednou z hlavních kreseb moderní architektury. Obětaví intelektuálové i snobové jsou hlavními zákazáky moderního architekta. Imperialistická vila pro ně vybudovaná podle nových zákonů účelnosti, estetiky a konstrukce, jinde získaných, se stává vzorem rodinného domu kulturní části maloburžoasie".

V závěru studie autoři píší: "Tak se jeví perspektivy příštího bytového stavebnictví jako velice obsáhlý a bohatý proces vývoje stavebních forem kolektivního životního stylu, jež stále dokonalejším uspokojováním všech nároků povedou k rostoucímu osvobození jedince v harmonické souvislosti s potřebami a možnostmi kolektivu, proces, který je vázán nezbytně na vyšší výrobní i organizační formu socialistické společnosti".

Vedle tohoto do budoucnosti zaměřeného uvažování o architektuře, v němž se vyřešení problémů spojovalo s možností převést architekturu na vědeckou základnu v rámci nové společnosti, pokračovaly ve 30. letech pokusy o novou formulaci původně zjednodušujících koncepcí funkcionalismu. Tyto pokusy nacházíme, podobně jako ve 20. letech, především v úvahách Karla Honzíka.

V roce 1934 v článku ÚVAHY O ARCHITEKTUŘE^{11/} Honzík komentoval soudobé požadavky francouzských surrealistů na architekturu: "Způsob jakým surrealisté shledávají poslání architektury v jejích prapohlavních a fyziologických základech, nabádá ovšem ke smíchu ... Ale může-

me najítí na dně této zábavy trochu praktické pravdy a sice té, která vytýká mnohým výrobkům tak zvané moderní architektury nestravitelnost". Při této příležitosti poukázal Honzík na slabé stránky konstruktivismu, které podle jeho názoru spočívají v jeho přílišném plnění na účelu a věcnosti. K řešení tohoto nedostatku je třeba přehodnotit úzké chápání pojmu účel: "... chceme toto: Chceme, aby se současně uvedly v činnosti funkce smyslů. Jestliže se v domě dobře uskladí jeho obyvatelé, není tím ještě zdaleka úkol splněn. /Ač tomu věří všichni ti, kteří nejsou schopni postoupiti dále nad tuto mez./".

V článku POZNÁMKY K BIOTECHNICE^{12/} z roku 1935 se Honzík zabýval problematikou vzniku tvarů v přírodě v souvislosti s jejich funkcí. Tyto poznatky potom systematizoval v delší přednášce, proslovené v Klubu architektů v červnu 1937 pod názvem FYSIOPLASTIKA^{13/}. Honzík zde chápe moderní architekturu jako tzv. fyzioplastickou tvorbu, tzn. činnost, při které se dochází k formě a posteriori, na rozdíl od tzv. psychoplastické tvorby, která sdružuje hotové formy: "Při koncepci fyzioplastické postupujeme tak, jako by příroda sama tvořila za nás, jako by předmět byl výslednicí sil. To je směr, kterým zaostřujeme svou představivost". Tento "typ představy vybavuje mechaniku a rytmus fyzikálního růstu a dění". Jde o to, "dojítí k proporcionalitě z vnitřku růstu organismu. /.../ Krása fyzioplastiky je krásou volného růstu za rovnováhou, je krásou plně služebnosti a dokončené formy".

Pokusme se nyní blíže objasnit, jaký má takové určení

povahy moderní architektury smysl. Především je třeba mít na poměti, že zjednodušené funkcionalistické teorie, i když byla jejich neúnosnost jasně pocíťována, nebyly do té doby vyvráceny. Dá se předpokládat, že tato Honzíkova stať měla být pokusem dokázat ověřitelným způsobem, že tyto teorie jsou mylné. Podle těchto teorií měla dokonalá, krásná forma vzniknout automaticky /tj. mechanicky/ jako výsledek splněného účelu. Honzík má v podstatě rovněž za to, že dokonalá forma povstává jako následek splněného účelu, tvrdí však - a to je podstatné - že vzniká nikoliv mechanickou ale organickou cestou. Tato na první pohled malá, avšak zcela zásadní změna totiž umožňuje zároveň ospravedlnit i vysvětlit architektovu činnost.

Architekt přichází na začátku se zkusným návrhem tvaru či provozního řešení pro stanovený účel; tento návrh podrobuje - s ohledem na stanovený účel - kritice, načež se snaží nedostatky tohoto návrhu zlepšit. Zlepšený návrh je opět konfrontován s požadovaným účelem a nalezené námítky jsou znovu použity ke zlepšení návrhu, načež je návrh znovu podroben kritice a znovu zlepšován atd. atd. Takto se postupně, krok za krokem, organicky vynořuje řešení určitého problému; není to tedy jednorázový akt, ale dlouhá řada interakcí mezi architektem a jeho úkolem, zcela nemyslitelná bez architektova tvořivého přístupu. Tuto řadu korektivních interakcí měl Honzík zřejmě na mysli když napsal, že takový postup je "směr, kterým zaostřujeme svou představivost".

Výše uvedené objasnění je ale pouze interpretací; v Honzíkově stati takto explicitně formulováno není. Od tohoto ústředního problému byl Honzík odveden pravděpodobně

tím, že svou úlohu založil - k jejímu neprospěchu - na protikladu fyzioplastického a psychoplastického postupu jako dvou tvárných principů lidské výroby či tvůrčí metody lidského ducha. Jestliže můžeme souhlasit, považuje-li autor za příklad fyzioplastického postupu vznik stavby, nástroje, nábytku nebo stroje, lze sotva souhlasit, tvrdí-li, že socha nebo obraz vznikají způsobem psychoplastickým, což je - podle jeho vlastních slov "utváření nějakého předmětu duší či silami duševními". Tvrzení, že obraz nebo socha vznikají podstatně jiným způsobem než fyzioplastickým postupem, je těžko udržitelné a zůstává tedy otázkou, zda to co Honzík nazývá psychoplastickým postupem může být považováno za samostatný princip, protikladný principu fyzioplastickému.

V dodatku k samostatně vydanému separátu připojil Honzík několik úvah o problémech města, v nichž se velmi kriticky vyjadřuje k racionalistickému pojetí urbanismu. Mluví nejprve o romantizujících urbanistických koncepcích /které považuje rovněž za špatné/ a dodává: "Proti tomuto citovému pojetí městských forem vyvstala racionalistická škola, která si přála nahradit mátožné pojmy řadou faktů a citový postoj matematikou. Kanalizace, kabely, počet vozidel, počet chodců - toť mluva moderního urbanisty. V tomto náporu moderního racionalismu je však nebezpečí jiné. Jakmile chci vycházeti jen z faktů, znamená to, že vezmu za východisko jen to, co znám. A tu je právě zdroj omylů. Neboť jsme daleko onoho stavu, kdy bychom mohli říci, že známe všechna fakta, z nichž je městský organismus utvářen. Známe jen ta, která jsou přístupna našemu poznání.

Známe mnohá fakta o dopravě, avšak daleko méně o povaze rozptýleného světla, při němž v domech pracujeme. Nejméně faktů je nám pak známo o potřebách duševních, kterým by město mělo sloužiti právě tak jako potřebám vysloveně hmotným. Racionalism, pokud není provázen souběžným rozšiřováním poznání a experimentální práce, vede nutně k porciálnosti, zanedbává důležité potřeby lidské a končí v povrchním prakticismu".

Na konci tohoto odstavce, po kritických poznámkách k praxi pásové zástavby, autor uzavírá: "Příklad pásového zastavění je jen jedním z příkladů nové stavby měst, na němž lze demonstrovati, že racionalism, nemající za podklad úplné a souhrnné poznání podmínek, vede k omylům neméně škodlivým, než byly hříčky tradičního akademismu či emotivismu".

V roce 1939 byly tři do té doby samostatné architektonické časopisy, STYL, STAVITEL a STAVBA, sloučeny v jeden, vycházející dále pod názvem ARCHITEKTURA ČSR. Jedním z příspěvků, napsaných do prvního čísla^a věnovaných tomuto sloučení, byl i Honzíkův článek OD TENDENCE KE KVALITĚ.^{14/} V tomto krátkém článku, o němž autor říká, že by mohl být stejně dobře nazván "od čistého rozumu ke smyslům", je lapidárně zhodnocen dosavadní vývoj naší moderní architektury z hlediska soudobých problémů. Honzík se i zde - jak ostatně vyplývá z názvu - vrací k počátečním simplifikujícím teoriím funkcionalismu a jejich důsledkům; pro jeho pregnantnost jej zde na závěr citujeme téměř celý.

"Doufejme, že /sloučení tří časopisů/ zahajuje období výměny názorů a snášenlivosti. Doba, kdy stačilo několik hesel, aby bylo podníceno hledání a tvořivé napětí, je

daleko za námi. Před patnácti lety stačilo zvolání: 'Buďme moderními' nebo 'Pryč od ornamentu', tehdy stačilo heslo 'industrialisace', aby představitost se rozvinula v nejvyšší míře. Ale hesla mají nepoměrně kratší dech než život sám. Kromě toho vyjadřují vždy jen část života a jeho potřeb, kdežto život má právě onu podivuhodnou mnohost a úplnost, kterou nesmíme pustit ze zřetele pro několik zásad. Pod vinětou zásad a směrů lze nabízet i věci pochybné hodnoty. To vidíme všude kolem sebe. Zásady moderní architektury byly použity vulgárně a naplněny plytkostí, která na nás zírá s mnoha nároží. O těchto paskvilech se nelze vyjádřit často jinak, než slovem, kterého používá umělecká řeč: Jsou to kýče. Za mnohou bezozdobnou a tak zvanou moderní stavbou se schovává nedostatek smyslu pro harmonii a pro pevnost života, při čemž výrobce spoléhá na to, že samo dodržení zásad ho samo pasovalo na tvůrce. /.../ ... leckerá tradiční stavba, třeba bohatě zdobená, neztrácí svou bydlitelnost a zůstává živě zapojena do lidské společnosti. Boj proti tradici musí být veden s jistou vybíravostí, aby nebylo smeteno vše, co v ní je uloženo trvalého, stále živého a stále poučného".

"Kdybychom ... tedy měli vyjádřit stručně, co bude cílem našeho hledání, řekl bych, že to je jakost a rovnováha. - Není to žádný nový směr. Všichni naši předchůdci je hledali. A proto výslovně užívám slova hledání. Neboť nelze vytýčit heslo, které by znělo: Tvořme kvalitu a rovnováhu! Jsou to hodnoty, které nelze vyrobit na povel. Je možno je pouze hledat a je možno pěstovat pro ně smysl.

Snad budeme odměněni tím, že je budeme rozlišovat od braku a že se staneme schopnými je tvořit. Nevěřím tomu, že poznání těchto hodnot je subjektivní. Za každým krokem nás poučuje život a konečně poučují nás o tom nadmíru jasně velká slohová období, jak se zdánlivě subjektivní měření nebo hodnocení mohlo stát nejobecnějším a tedy objektivním nástrojem. Je jen třeba více důvěry v pěstování smyslů a poněkud méně bezvýhradné víry v pouhý rozum nebo v aparáty. Kdyby bývaly široké vrstvy vedeny spíše k pěstování smyslu pro kvalitu a pro formu, na místo toho, aby jim bylo dokazováno, že jde jen o záležitosti užitku, které lze propočítati, nebyly by tyto široké vrstvy ochotny přijmout každé skladiště za svůj domov. Potřeby širokých vrstev jsou mocí, kterou nelze nasytit jen částečnými zásadami. A je to moc často moudrá, neboť obsahuje právě onu mnohost a úplnost života. Tyto potřeby širokých vrstev nejsou jen marnivé, módní nebo konservativní. Kdesi v záhybech zdánlivě vadných vlastností je skryto mnoho přesné touhy po tom, co je člověku nezbytné a mnoho přesných potřeb, které nějaký směr nebo nějaká tendence zapomněla zahrnout do svého programu. Těm potřebám je nutno stále naslouchat, i když se někdy zdají být nepřijatelné pro zatvrzelého sektáře nebo neohebného doktrináře. Taková pozorná psychologie spotřebitelů nemusí ještě vést k tomu, aby bylo vyhovováno kdejakému snobismu. Ale je opět nezbytná k tomu, abychom nebyli zavedeni odbornickou a rozumářskou filosofií mimo kolečka skutečnosti. Byla doba, kdy architekti odmítali navrhovat vily, aby tím demonstrovali jakési socialistické opovržení k rodinnému bydlení. Jiná zase

odmítali navrhovat krovy nebo stavby cihelné, neboť se domnívali, že dobrá architektura může mít jen rovnou střechu a že musí být bezpodmínečně z betonu. Myslím, že sám čas dostatečně zařadil tuto tvrdošíjnost mezi marnosti kazatelského rozumářství. Jakoby kolektivní dům nemohl být špatnou architekturou a jakoby dům s rovnou střechou a z betonu nemohl být pouhou neobyvatelnou stvořeninou, která postrádá vlastnosti architektury. Mezi architektem a spotřebitelem by měl být navázán svazek porozumění a pozornosti a měl by být opuštěn vztah, založený s jedné strany na nedůvěře a s druhé strany na povýšeném odbornickém diktátu".

Třicátá léta

POZNÁMKY

- 1/ K. Janů - J. Štursa - J. Voženílek: K otázce bydlení a bytového stavebnictví. STAVBA 12, 1934-1935, str. 166.
- 2/ K. Honzík: Od tendence ke kvalitě. ARCHITEKTURA ČSR 1, 1939, str. 7
- 3/ Srov.: K. Teige: Nejmenší byt. Praha 1932, str. 311.
- 4/ Srov.: STAVBA 9, 1930-1931, str. 117.
- 5/ Srov.: STAVBA 9, 1930-1931, str. 117.
- 6/ K. Teige: Nejmenší byt. Praha 1932, 367 s.
- 7/ ZA SOCIALISTICKOU ARCHITEKTURU. Praha 1932, s.
- 8/ J. Kroha: Věda o bydlení. STAVBA 11, 1932-1933, str. 184-188.
- 9/ Architektura a společnost. Vývoj architektury za kapitalismu a úkoly socialistického architekta. Zásady a program socialistických architektů. Praha 1933, 32 s.
- 10/ K. Janů - J. Štursa - J. Voženílek: K otázce bydlení a bytového stavebnictví. STAVBA 12, 1934-1935, str. 161-170.
- 11/ K. Honzík: Úvahy o architektuře. VS 30, 1933-1934, str. 226-228.
- 12/ K. Honzík: Poznámky k biotechnice. VS 31, 1935, str. 44-46.
- 13/ K. Honzík: Fysioplastika. Úvaha o formě a funkci v architektuře stavby a nástroje. STAVBA 14, 1937-1938, str. 77-86.
/Jako separát časopisu STAVBA, 1938, rozšířeno pod názvem: Architektura jako fysioplastická tvorba./
- 14/ K. Honzík: Od tendence ke kvalitě. ARCHITEKTURA ČSR 1, 1939, str. 6-7